

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОВНОЇ ЕКОНОМІЇ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ТЕКСТІ

Досліджено основні стилістичні засоби реалізації мовної економії в українській постмодерністській прозі: словоскладання, композити, юкстапозити, голофразисні конструкції.

Ключові слова: постмодерністська проза, мовна економія, стилістичні засоби словотворення.

Исследованы основные стилистические средства реализации языковой экономии в постмодернистской прозе: сложение слов, композиты, юкстапозиты, голофразисные конструкции.

Ключевые слова: постмодернистская проза, языковая экономия, стилистические средства словообразования.

The article researches the main stylistic devices for linguistic economy of postmodern fiction prose: compounds, composites, synthetic constructions.

Keywords: postmodern fiction prose, language economy, stylistic word-building means.

Структурним елементом стилю художнього твору є словесний образ, який створюється поєднанням мовних одиниць, смисловими нашаруваннями та всім арсеналом стилістичних ресурсів. Власне утворення словесного образу, семантичне зближення слів у художньому тексті шляхом реалізації емотивної валентності мовних одиниць є об'єктом багатьох лінгвостилістичних досліджень. Для реалізації творчого, ідейно-художнього задуму, естетичної мети автор прагне досягти максимальної точності у вербалізації своїх ідей, думок, емоцій, переживань. Суб'єктивне й оказіональне переосмислення мовних одиниць у контексті створює естетично вартісні образи та асоціації. Специфіку словесного образу як структурного елемента стилю В. Виноградов убачав у його різноманітній структурованості: він може складатися зі слова, сполучення слів, абзацу, розділу літературного твору [5, с. 119], але емоційно-оцінна конотація словесної конструкції набуває більшої сили та експресивності, коли створена лаконічно.

Необхідно зазначити, що особливістю мовного розвитку кінця ХХ – початку ХХІ століття є високодинамічний тип еволюції

мовної системи, що характеризується лексико-семантичними трансформаціями і граматичними деформаціями, рестандартизацією літературної норми, схильністю до аналітизму й компресії та оптимізації мовного коду. Одним з основних чинників, що впливають на розвиток мови, є принцип мовної економії – інтралінгвальний закон «економії мовних зусиль» (А. Мартіне) або «економії мовних засобів» (О. Есперсен), який полягає в тому, що в ході реалізації мовних ресурсів здійснюється відбір семантично більш раціональних, інформативних і в той же час найбільш лаконічних засобів для досягнення цілей комунікації, тобто мінімальною кількістю мовних знаків максимально точно висловити думку, утворити мовну альтернативу поширеній описовій конструкції. Особливо цей мовний закон набув свого розвитку у час технічного прогресу й прориву у сфері комунікацій та інформаційних технологій (різні форми мобільної та Інтернет-комунікації), а також у зв'язку із глобальною експансією англійської мови: її аналітичність та схильність до компресії впливає на розвиток інших мов.

Постмодерністський стиль художнього мовомислення прагне до фіксації миттєвих вражень та емоційно-оцінної деталізації, що втілюються в особливих словесних конструкціях аналітичними засобами словоскладання, які вимагають окремого філологічного дослідження. Лінгвістичній проблематиці постмодерністської прози та поезії присвячено праці Г. Сюти, Т. Єщенко (мовні особистості, образ людини), Н. Кондратенко (текстова організація та синтаксис художньої мови), Т. Берест (семантика художнього слова в поезії кінця ХХ століття), О. Переломової (інтертекстуальність) та ін.

Економію як мовне явище вивчали багато мовознавців: О. Есперсен, А. Мартіне, П. Пассі, Г. Пауль, О. Потєбня, Є. Поліванов, Р. Будагов, В. Телія, Н. Арутюнова, І. Арнольд, А. Мороховський, В. Мокієнко, А. Нелюба, з точки зору оказіонального словотвору – Ж. Колоїз, Г. Вокальчук, А. Мойсієнко, О. Стишов та ін. Але постмодерністська лексика в аспекті економії та компресії мовних ресурсів ще не була предметом наукового вивчення, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – ідентифікувати й дослідити стилістичні засоби реалізації мовної економії в українській постмодерністській прозі. Матеріалом для аналізу обрано мову текстів Ю. Андруховича, О. Забужко, Ю. Іздрика, В. Єшкілева, які найяскравіше репрезентують український постмодерністський дискурс.

Мовна економія, на думку А. Нелюби, – це різнорівневе явище, що є однією з номінативних ознак української мови, яке, ґрунтуючись на мовних і позамовних суперечностях, втілюється за допомогою зовнішньо-кількісних, формальних (експліцитних) і прихованих (імпліцитних) показників заощадження мовних засобів на всіх рівнях [10, с. 8]. Реалізацією явища мовної економії у художньому тексті й активним способом індивідуально-авторського утворення компактних за структурою словесних образів є *словоскладання*: сполука, утворена поєднанням двох і більше слів однакової чи різної граматичної природи, насичена експресією та широкою семантикою. Це особливо виявляється при застосуванні методу стилістичного експерименту – порівнянням «економної» форми та повної, реконструйованої словесної конструкції. Мовна економія у постмодерністській прозі реалізується переважно шляхом лексико-синтаксичної деривації та лексико-семантичних перетворень, її стилістичний потенціал розкривається насамперед у таких словотвірних засобах: утворення композитів (складні слова: *богоносійство, богошукацтво, богоошуканство*), юкстапозитів (прикладкові конструкції: *держава-потвора, слова-трупи*) та фігур голофразису (*втома, котру ти-робиш-вигляд-що-ховаєш-за-байду-жністю-аби-видатись-люблячим*).

Юкстапозити (прикладка) – різновид означення, виражений іменником та узгоджений з опорним словом у формі відмінка. Прикладка може підпорядковуватися іменникам, займенниковим іменникам і субстантивованим словам у різних їх синтаксичних позиціях. Важливо те, що в прикладках інколи дуже важко визначити опорне й залежне слово, оскільки семантично вони щільно пов'язані. За семантичною природою в досліджуваних текстах виявлено такі групи юкстапозитів: назви осіб (*співці-невдахи, маньяк-винахідник, відмінник-вундеркінд, віртуоз-гакер, братисьько-музикант, істота-вамп*), назви лінгвістичних явищ (*падлюки-рими, відповідь-легенда, красень-епіграф, роман-епіграф, слова-посередники*), назви природних явищ і географічних понять (*земля-сховок, земля-скриня*), назви архітектурних споруд (*дім-уламок*), урбаністичних об'єктів (*місто-корабель, місто-привид, інтерсіті-експреси, печера-лабораторія, готелі-монстри*), назви предметів (*орден-жаба, секс-автомати, урна-перевертень*), абстрактні назви (*нерухомість-незворушність*).

Прикладки здатні лаконічно утворювати порівняльні образи, які втратили б силу свого висловлення, якщо були б утворені простою порівняльною конструкцією з *як, ніби, мов, схожий на* тощо.

Так, вражають експресією словесні образи, виражені прикладкою: *слова-трупи* (мертві слова, які нічого не означають, втрата довіри до Слова) [6, с. 85]; *речі-зомбі* (неживі, «застиглі» речі, які нічого не означають у житті героя) [6, с. 26]; *держава-потвора* (метафора для втілення настроїв розчарування) [6, с. 140]; *дім-уламок*, *дім-інвалід* (старий і зруйнований дім, місце багатьох розчарувань) [2, с. 54]; *готелі-монстри* (величезні споруди, які викликають страх) [6, с. 88]; *місто-привид* (наголошується на втраті духовних ідеалів) [3, с. 39]; *кар'єрист-цербер* (обидва іменники характеризують особу – прагнення, цінності та життєву позицію) [1, с. 35]; *речі-привиди* (речі як привиди; автор дає в препозиції до прикладки пояснення *порожні*, *байдужі*, і постпозиції *бутафорія життя*, прикладка є семантико-експресивною кульмінацією) [1, с. 132]. Як засвідчують наведені приклади, для семантики юкстапозитів постмодерністської прози характерна конотативна гіперболізація.

Характерологічні, або означальні, прикладки містять додаткову ознаку об'єкта, його рису: якісну ознаку (*дама-пліткрака* [1, с. 236], *звір-фетишист* [1, с. 165], *бородавка-метрополія* [6, с. 85], *пролаза-журналіст* [1, с. 160]), спосіб життя (*алкоголік-богослов* [2, с. 34], *проклятий розпусник-син* [8, с. 56], *пройдисвіт-дистриб'ютор* [6, с. 115]), конотативну оцінку, висміювання та іронічне ставлення (*герой-полковник* [8, с. 147], *мама-імперія* [2, с. 28], *націонал-мазохістка* [7, с. 53], *бідолахи-стриптизерки* [1, с. 95], *причепи-емігрантисько* [7, с. 20]). Прикладки можуть ускладнюватися ампліфікацією синонімічних або близькозвучних слів: *розчинення-розступання* [7, с. 20], *обійми-облизування*, *поцілунки-перепросини* [7, с. 131]; розширювати семантику засобами текстової поліваріантності: *вусань-архітектор* (*проректор-директор-еректор?*) [1, с. 21]; а також поєднанням антонімічних понять: *Гординя-Смирення* [3, с. 100].

Часто прикладки утворюються асоціативно з метою надання ритмічності прозовій оповіді та влучно заримувати назву: *колежанка-партизанка*, *нікотинчик-вітамінчик*, *гакер-рокер-сталкер-страйкер-байкер*, *денді-бренді*, *Ніка-Віка*, *Саша-Абраша*. Словотвірні моделі й афікси для опорного слова та прикладки однакові. При цьому такі одиниці є яскравими прикладами мовної гри й не додають суттєвої семантичної характеристики об'єктові, бо спрямовані не на зміст висловленого, а на його форму.

Дієслівні юкстапозити наслідують загальноновживані поєднання (*говорили-балакали*, *думала-гадала*). Для них характерна

синонімічність і наростання емоційної сили висловлення: *тліють-догорають* [8, с. 58], *минала-проминала-відлітала* [8, с. 87], *зашипіли-замахали-зацитькали* [7, с. 134]. Ця група оказіональних складних дієслів не характеризується частотністю, у постмодерністській прозі більш поширеною є художньо-образна конкретизація засобами контекстуальної дієслівної синонімії.

Утворення словесних образів за допомогою засобів мовної економії є досить продуктивним на рівні творення складних прикметників, означень для об'єктів – *епітетів-комполітів*: *смертельно-зимний тягар, нав'язливо-голосна рекламна кампанія, прозоро-бліді плечі, симптоматично-симпатичні приятелі*. Епітети завжди були показовим явищем індивідуально-авторського художнього моделювання світу, визначальною ознакою живописності тексту. Семантична насиченість компонентів, різних за лексико-семантичною і функціонально-стилістичною природою, та сила нового словесного образу доводять невичерпність естетичних можливостей художнього слова. Українська літературна традиція має чимало створених таким способом словесних шедеврів, постмодерні тексти також вражають емоційністю та експресивністю епітетів, що виражають найпотаємніші думки та почуття і, відповідно до постмодерністських світоглядних орієнтирів, створюють мовні образи: в Ю. Андруховича – *терново-пластмасовий вінок, непорушно-загіпнотизоване вилежування перед телевізором чи будь-яким іншим джерелом безвільності, мазохістично-солодкі фантазії, несамовито-фатальний, невпинно-пронизливий вітер, нестерпно-млосна гірська весна, веснянкувато-стрижений мрець*; у Ю. Іздрика – *неймовірно кольорово-подієвий сон, тихато-пустодзвінні терміни, щасливо-нещаслива здатність думати, Соломоновоцекове рішення, еллінсько-вогочевська довершеність*; у В. Єшкілева – *блідопикий, трибунно-гасельні інтонації дикторів, переможно-єхидна мармиза, розкольо-сектантське, кабалічно-месіанське 17-те століття*; у О. Забужко – *луначично-щемлива туга, воскресені-прочитані поети, виснажливо-безглузді зобов'язання, карамельно-яскраво розсміяні кількаметрові личка загиблих дітей, гострорисі чоловічки, жалюгідно-показна театральність* та ін. Сконденсований іронічно-сатиричний словесний образ «старомодної» української дівчини створила О. Забужко епітетом-комполітом, ускладненим зрощеною синтаксичною сполукою-алюзією на національні концепти: *кругловидно-плахтянисті, ой-під-вишнею-під черешнею*

кралі [7, с. 132]. Загалом, карнавальна іронія, сатира, амбівалентність на рівні семантики є стилістичною рисою постмодернізму.

Епітети-композиції вживаються для характеристики об'єктів різної природи: від неживих предметів до людини; причому, тенденції до їх повторення з певними лексико-семантичними групами слів-дистрибутивів не спостерігається, адже вони утворені okazіонально і є унікальною емоційно-експресивною складовою певного мовного образу. Та, безперечно, можна виявити певні семантичні домінанти: наприклад, *вітер* у всіх постмодерністських текстах має танатичну семантику, яка реалізується такими композиціями: *несамовито-фатальний, невпинно-пронизливий, задушливо-тугий*.

Експресивність складних епітетів визначається не лише поєднанням двох і більше прикметників, а й семантикою опорного слова, іменника-дистрибутива (*тривожно-зніяковіле, кволе запитаннячко* [6, с. 80], *антрацитово-чорний котюга* [7, с. 85]). Характерне явище для постмодерністського словотворення – ускладнення слів афіксами – також є емпатичним фактором для семантики епітетів-композицій: *автомобіль відзігорний-безгаражний* [7, с. 21].

Стилістичний ефект епітетів-композицій створюють поєднання словниково та контекстуально синонімічних слів: *сипкувато-захриплий цимбаліст* [1, с. 157], *пожежно-руде волосся* [7, с. 53], *амебно-безформні* [1, с. 62], *непристойно-сороміцький танець* [1, с. 158], *блаженно-нірванне зависання* [1, с. 140], *пожовані-пом'яті літами бородаті ліваки-шістдесятники* [7, с. 67]; близькозвучних слів та паронімів: *блудно-блудливе коло* [8, с. 54], *неправдиве-неправедне* [8, с. 39]; семантично віддалених, антонімічних понять (утворення оксюморонних образів): *вроджено-вироджена порядність* [8, с. 135], *чужого-знайомого обличчя* [8, с. 45], *радісно-гіркий карнавал* [3, с. 161], *містечково-міжнародні конференції* [1, с. 190].

Голофразис. Імпульсом до появи складних імен науковці вважають власне синтаксичну будову: потребу трансформувати цілі речення в іменні знаки та вживати їх у контексті як прикметник або як іменник. Такі конструкції вже не є юкстапозитами чи композиціями, оскільки вбирають у себе мовні одиниці різної граматичної природи (слова різних частин мови, словосполучення, речення) і синтаксично є складними утвореннями, графічно поєднаними за допомогою дефісів, а семантично є одним мовним образом, одним поняттям, окремою змістовою складовою та фіксують потік асоціацій мовця. Ці одиниці широко вживаються

у романо-германських мовах, оскільки аглютинація, словесна економія, уникання складних синтаксичних структур та ампліфікації прийменників характерна для нефлективних мов (*flower forgetme-not, to produce facts in a Would-you-believe-it kind of way*). Отже, поява україномовного голофразису є явищем мовної інтерференції і позначена впливом англійської мови.

Потрібно зауважити, що в мовознавстві є певна проблема термінологічної ідентифікації, адже немає єдності щодо розуміння суті й механізму цього явища і, відповідно, його термінологічної дефініції: зрощення, злиття (В. Виноградов), стягнення, словозрощення, аглютинація (Ф. Соссюр), лексикалізація словосполучень (А. Журавльов, В. Солнцев), голофразис (І. Арнольд, Р. Наміоткова, В. Ізотов, І. Ковиньова), універбація, контамінація, фузія, бахуврихі (термін давньоіндійської лінгвістики та поезики, до його різновидів зараховують ті конструкції, що можна кваліфікувати як прикладки, епітети-композиції, словоскладання). У російському мовознавстві більшість науковців вживають термін «голофразис», в українській лінгвістиці, незважаючи на те, що такі структури є одним з провідних стилістичних засобів постмодерністської прози, це мовне явище ще не отримало ґрунтовного наукового вивчення. У своєму дослідженні ми також віддали перевагу терміну *голофразис* (від англ. *whole phase* – ціла фраза), який І. Арнольд кваліфікує як фразовий епітет: «збільшення експресивності епітета за рахунок транспозиції; okazionale функціонування словосполучення або речення як цільнооформленого утворення, графічно, інтонаційно та синтаксично уподібненого слову» [4, с. 92]. Дослідниця І. Ковиньова вважає голофразис незмішаним потенційним синтаксичним синтагматичним способом словотворення, що полягає у «творенні слова шляхом зрощення (злиття) простого або складного речення чи будь-яких його частин, що мають здатність до комбінацій з реальними способами та гіпотетичними можливостями» [9, с. 133]. Вважаємо, що голофразис потрібно кваліфікувати як специфічну мовну фігуру, стилістичний засіб: з позиції семантики (називає одне поняття), синтаксичної ролі в реченні (означення, додаток, обставина, підмет) така конструкція збігається зі словом і лише формально є синтаксичною конструкцією. Саме семантична неподільність і створення нового словесного образу в результаті поєднання в одну структуру декількох слів/речень дозволяє говорити про виокремлення цієї одиниці у стилістичній системі.

Голофразисні одиниці утворено шляхом порушення норм сполучуваності слів, у них переосмислено традиційне поняття валентності. Експресивність конструкцій залежить від кількісних і якісних відхилень від норми (об'єднання в одне ціле складносурядного чи складнопідрядного речення, словосполучення, граматичних форм тощо), але всі вони є оказіональними авторськими утвореннями, експресивними неологізмами. Активне функціонування таких складних мовних одиниць свідчить про те, що голофразис є стилістичним маркером сучасної словесної творчості.

За лінгвістичною природою розрізняємо номінативно-денотативні, атрибутивно-ампліфікаційні, компліментарно-характеристичні конструкції цього типу.

Номінативно-денотативний голофразис називає певне поняття, явище, окреслюючи його безпосередні властивості, викликає асоціації та створює тим самим цілісний образ, картинку в уяві читачів: *воїн-як-самурай неможливий, тільки воїн-як-процедура* [6, с. 116], *вступилася в... рекламний плакат за-кращого-мера чи у напис проїзд-без-талона-карається-штрафом* [8, с. 46], *і от він, сам-собі-той, сам-собі-автор, сам-собі-персонаж надумав сконструювати такий текст* [8, с. 143], *в піонерській ще білий-верх-чорний-низ, спідничці* [7, с. 130], *підвишеність в тут-і-тепер* [1, с. 61]. Номінативні голофразисні одиниці мають фотографічний характер.

Атрибутивно-ампліфікаційний голофразис утворюється для підкреслення наростання сили та підвищення якості об'єкта за допомогою лексико-семантичних і морфологічних засобів: *кидався обціловувати кохані тонкі-претонкі-найтонші-у-світі уста* [8, с. 119], *за невідь-звідки-взятим, нікому-неозброєним-оком-невидимим планом* [7, с. 122], *кордонів людського-занадто-людського* [6, с. 73].

Компліментарно-характеристичні голофразисні одиниці містять конотації комплексного характеру й різної природи, що поглиблюють словесний образ (сутність, причина, наслідок дій, що відбуваються з описуваним об'єктом, психоемоційні характеристики, умови та обставини дії): *цікаво задивлена в світ готовність-до-нової-любові* [7, с. 80], *втомі, котру ти-робиш-вигляд-що-ховаєш-за-байдужістю-аби-видатись-люблячим* [8, с. 60].

Продуктивним є згортання прямої мови у голофразисну конструкцію для уникнення синтаксичної обтяжливості тексту:

наспівують «несыпъмнесольнарану» [2, с. 6], її як-же-мені-жити-дали [7, с. 57]. Голофразис як унікальні неологічні утворення мають бути об'єктом окремого дослідження.

Таким чином, *стилістичні засоби мовної економії* – це складні структурно-семантичні компресиви, лаконічні лексико-синтаксичні конструкції, утворені способом словоскладання з метою максимально влучної та емоційно насиченої характеристики об'єкта, «живописності» словесного образу та експресивізації художнього мовлення. Словотвір композитів, юкстапозитів та голофразису є продуктивним стилістичним засобом постмодерністського словесного образотворення, утіленням прагнень постмодерністів до лінгвістичного експерименту та свідченням динамічного мовного розвитку на зламі тисячоліть.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Андрухович Ю.** Дванадцять обручів / Ю. Андрухович. – К.: Критика, 2005. – 276 с.
2. **Андрухович Ю.** Московіада / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 152 с.
3. **Андрухович Ю.** Перверзія / Ю. Андрухович. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2004. – 304 с.
4. **Арнольд И. В.** Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) / И. В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1990. – 301 с.
5. **Виноградов В. В.** Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
6. **Єшкілев В.** Пафос / В. Єшкілев. – Львів: Кальварія, 2002. – 208 с.
7. **Забужко О.** Польові дослідження з українського сексу / О. Забужко. – К.: Згода, 1996. – 142 с.
8. **Іздрік Ю.** Воцек & воцекургія / Ю. Іздрік. – Львів: Кальварія, 2002. – 204 с.
9. **Ковынёва И. А.** Голофразис как способ словообразования в русском языке: дис. ... канд. филол. наук / И. А. Ковынёва. – Орёл, 2007. – 175 с.
10. **Нелюба А. М.** Експліцитна й імпліцитна економія в словотвірній номінації української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук / А. М. Нелюба. – К., 2008. – 35 с.

Надійшла до редколегії 19.11.2012